

Povećanje spoljnotrgovinske neravnoteže u zemljama Zapadnog Balkana, ali u različitom obimu

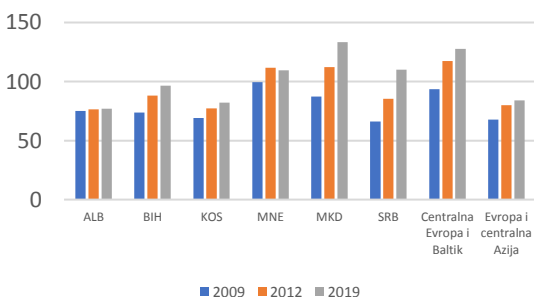
- Struktura trgovine zemalja Zapadnog Balkana biće pogođene kombinacijom šoka na strani ponude, koji će se u velikoj meri preneti putem globalnih lanaca vrednosti (GLV), kao i na strani tražnje, zbog recesije kod glavnih trgovinskih partnera.
- Razlike u strukturi trgovine će uticati na efekat usporavanja trgovine.
- Albanija, Kosovo i Crna Gora će verovatno zabeležiti povećanje deficita tekućeg računa (DTR), uglavnom zbog velikog oslanjanja na izvoz usluga vezanih za turizam.
- Bosna i Hercegovina (BiH), Severna Makedonija i Srbija su bolje integrisane u GLV i uglavnom će biti pogođene nižim izvozom roba.
- Trgovinske politike, poput smanjenja carina, i druge mere za olakšanje prelaska granice, biće od ključnog značaja za ublažavanje neposrednih poremećaja uzrokovanih pandemijom i za podsticanje oporavka.

Razlike u strukturi trgovine će uticati na efekat usporavanja trgovine

Pojava COVID-19 je u početku dovela do poremećaja trgovine putem globalnih lanaca vrednosti (GLV), ali kombinovani šok tražnje i ponude sada dovodi do snažnijeg uticaja na trgovinu robom i uslugama u celini. Zatvaranje granica je poremetilo globalne trgovinske tokove, a mere suzbijanja pandemije su oslabile tražnju – pri čemu su oba ova razloga dovela do ogromnih problema u turizmu. Obim ekonomskog poremećaja, i posledično usporavanje trgovine, zavisice od toga kakvi će biti zdravstveni uticaji i koliko će biti dobre mere za izravnavanje krive zaraze i koliko će biti delotvorne ostale politike odgovora na pandemiju. Na osnovu postojećih informacija i procena podataka za sektor spoljne trgovine na Zapadnom Balkanu u 2020, čini se da što više zemlja zavisi od turizma i pratećih usluga, kao što su transport, naročito vazdušni, i ugostiteljstvo, to će biti snažnije pogođena – međutim, ni zemlje koje se u većoj meri oslanjaju na trgovinu proizvodima, poput auto-delova, industrijskih proizvoda i baznih metala, neće biti znatno manje pogođene.

Zato, kriza izazvana COVID-19 potkopava pozitivne rezultate trgovinskih integracija, koje su zemlje zapadnog Balkana ostvarile poslednjih godina. Trgovina u poslednje vreme daje veći doprinos svim ekonomijama Zapadnog Balkana, i to kako one postaju otvorenije za trgovinu. S obzirom da sve zemlje regiona u kontinuitetu razvijaju robnu razmenu, njihova otvorenost za trgovinu je iznad proseka regiona Evrope i centralne Azije (ECA), ali još uvek ispod proseka zemalja centralne Evrope i Baltika, iako ovde Severna Makedonija i Srbija zadovoljavaju taj standard (Slika 1).

Slika 1. Indeks otvorenosti trgovine

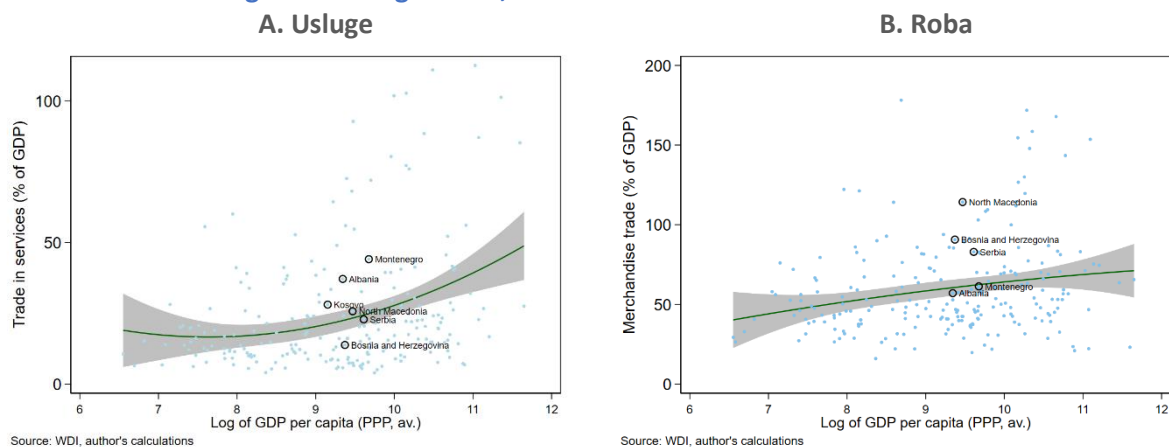

Izvor: World Development Indicators (WDI)

Različiti izvori rasta trgovine robom i uslugama će odrediti veličinu uticaja po pojedinim zemljama, gde se javljaju dve grupe. U Albaniji, Crnoj Gori i na Kosovu, trgovina uslugama igra mnogo veću ulogu (Slika 2A), u velikoj meri zbog značaja turizma i pratećih usluga u njihovim ekonomijama. Trgovinska integracija ovih zemalja je veća nego što bi ukazivala veličina njihovih ekonomija, jer je u tim zemljama trgovina uslugama ili veća od trgovine robama (Albanija) ili znatno više doprinosi ukupnoj otvorenosti trgovine (Crna Gora i Kosovo), ali verovatno je da će pandemija u sve te tri države predstavljati značajan negativan faktor, s obzirom da smanjenje turizma smanjuje izvoz usluga. Štaviše, smanjiće se i obim aktivnosti u drugim uslugama, naročito prehrambenoj industriji, sektoru zabave i maloprodaji. Na sve te negativne efekte će dodatno uticati trenutak u kome je kriza nastala – upravo u vreme početka priprema za turističku sezonu – tako da će značajan iznos investicija u turizam takođe biti izgubljen.

U drugu grupu spadaju BiH, Severna Makedonija i Srbija (Slika 2B), gde je integracija trgovine robama istaknutija. Njihova je trgovina postala dosta otvorenija kroz širenje trgovine robom, kako su im se ekonomije više integrisale u GLV. Poremećaj lanaca snabdevanja zbog usporavanja proizvodnje u Kini, Evropi i SAD, kao i globalni pad agregatne tražnje prouzrokovan ekonomskim padom, biće glavni kanali prenosa na te zemlje.

Slika 2. Otvorenost trgovine: Usluge i roba, 2014–2018.

Izvor: WDI i proračun zaposlenih Svetske banke.

Na negativne efekti trgovine dodatno će uticati očekivano značajno usporavanje u Evropskoj uniji (EU), s obzirom da projekcije rasta realnog BDP-a za 2020. iznose –7,1 odsto (MMF WEO, april 2020). Evropska unija je daleko najveći trgovinski partner Zapadnog Balkana. Pošto su sve zemlje Zapadnog Balkana snažno integrirane sa ekonomijama EU kroz gustu mrežu trgovine, kako poluproizvoda i finalnih roba, tako i usluga, delom kroz GLV, one su osetljive na svaki poremećaj na evropskom tržištu. Skoro 70 odsto izvoza zapadnog Balkana ide u EU, koja je istovremeno i izvor skoro 60 odsto njihovog uvoza. Trgovinski sporazumi između EU i zemalja regiona pojačali su trgovinsku integraciju kroz GLV.

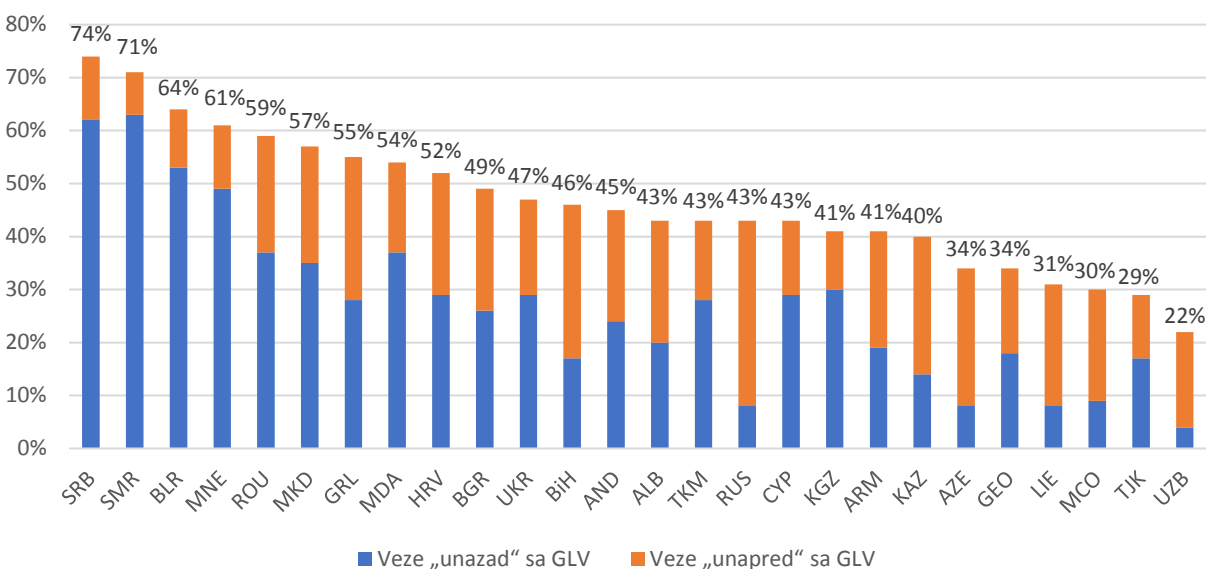
Severna Makedonija, Srbija i, donekle, BiH bolje su integrisane u GLV

Jedan način kako pandemija dovodi do poremećaja ekonomske aktivnosti je kroz GLV, čime se mogu povećati efekti šokova na trgovinu, proizvodnju i finansijska tržišta u zemljama. S obzirom da trgovina koja se odvija kroz GLV u velikoj meri zavisi od pravovremene isporuke kritičnih uvoznih komponenti, ona je naročito ugrožena poremećajem snabdevanja zbog regionalnih karantina, zatvaranja proizvodnih pogona

i graničnih kontrola. Stoga su negativni efekti usporavanja trgovine povećani za proizvođače poluproizvoda koji idu kroz GLV, jer oni moraju da prelaze granice više puta pre nego što se dobije finalni proizvod.

Većina zemalja zapadnog Balkana je integrisana u GLC kroz veze „unazad“ (Slika 3). Izveštaj o svetskom razvoju (*World Development Report*) za 2020. pokazuje da zemlje koje su specijalizovane za preradu, poput Srbije, BiH i Severne Makedonije, uglavnom ostvaruju integraciju u GLV kroz veze „unazad“ prema globalnoj ekonomiji: njihov izvoz, poput auto-delova ili elektronike, zahteva značajnu količinu delova uvezenih iz inostranstva. Te su zemlje podložnije šokovima na strani ponude. Za razliku od toga, šokove na strani tražnje više oseće zemlje koje zavise od veza „unapred“, kao što su izvoznici proizvoda, koji beleže pad tražnje od proizvodnih centara kada reaguju na pad izvoza finalnih proizvoda koje proizvode. Trgovina i industrijska proizvodnja do sada su najviše smanjene u zemljama koje imaju snažne veze unapred, što ukazuje da je faktor tražnje u ekonomskom šoku COVIDa-19 značajniji od faktora ponude, zemlje Zapadnog Balkana donekle su bile zaštićene.

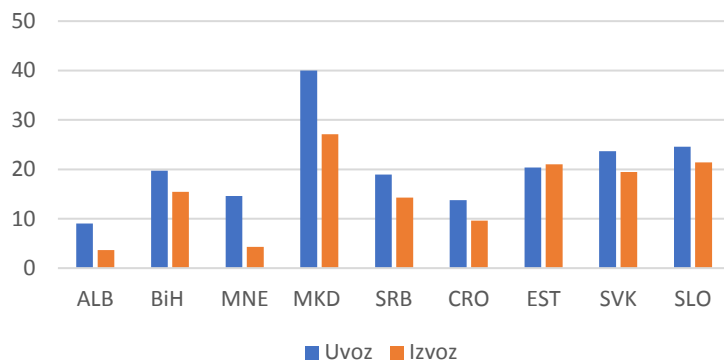
Slika 3. Veze „unazad“ ili „unapred“ sa GLV, Zapadni Balkan i druge zemlje ECA, % izvoza

Izvor: Eora i proračun zaposlenih Svetske banke.

Od šest zemalja Zapadnog Balkana, s obzirom na strukturu njihovih ekonomija, BiH, Severna Makedonija i Srbija su bolje integrisane u GLV od ostalih. Na primer, trgovina industrijskim poluproizvodima vezana za GLV (Slika 3) čini preko 50 odsto ukupne trgovine proizvodima u Severnoj Makedoniji (preko 25 odsto BDP-a), a u Srbiji iznosi 40 odsto (oko 14 odsto BDP-a). U oba slučaja se oko dve trećine te trgovine odvija sa zemljama EU, naročito Nemačkom, Italijom i Velikom Britanijom, kao deo regionalnog evropskog lanca vrednosti (Slika 4). Evropska unija je region najteže pandemijom, a proizvodni pogoni u tim zemljama su zatvoreni i to će imati uticaja i na uvoz industrijskih delova i komponenti i, posledično, na izvoz proizvoda iz zemalja Zapadnog Balkana.

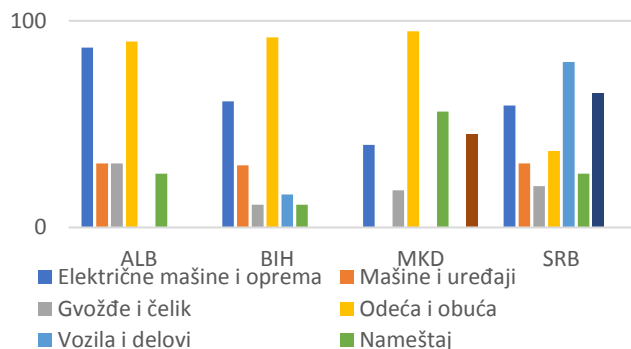
Slika 4. Trgovina industrijskim poluproizvodima kao % BDP-a

Izvor: UN Comtrade i proračun zaposlenih Svetske banke.

Izvoz prerađevina vezan za regionalne lance vrednosti će verovatno biti najviše pogođen. Veliko usporavanje koje se projektuje za EU će pogoditi zemlje koje imaju značajno učešće u regionalnim lancima vrednosti, naročito Srbiju, Severnu Makedoniju i BiH putem kanala trgovine robom. Prerađivački sektor će biti naročito pogođen: (1) poremećajima snabdevanja koji onemogućavaju proizvodnju; (2) uticajima na lanac snabdevanja, što će povećati direktan šok ponude za manje pogođene zemlje; i (3) poremećajem tražnje zbog pada agregatne tražnje (odnosno recesije), odnosno odgađanja kupovine od strane potrošača i investicija od strane firmi, dok ne vide šta će se dalje dešavati. Najteže će biti pogođeni sektori koji su najviše integrisani u GLV sa Evropom, putem trgovine prerađevinama, kao što su oni koji proizvode električne mašine i opremu, mehanizaciju i mehaničke uređaje, automobile, gvožđe i čelik, nameštaj i tekstil, kao i odeću i obuću (Slika 5). Primera radi, „Folksvagen“, „Audi“, „Pežo“, „Ford“ i drugi veliki proizvođači su sredinom marta zaustavili proizvodnju u Evropi, što je smanjilo tražnju za auto-delovima i komponentama koji se proizvode na Zapadnom Balkanu. Dalje, izvoz štampanih kola iz Severne Makedonije, od čega 89 odsto ide u Nemačku, izvoz metala iz BiH (u velikoj meri namenjen automobilskoj industriji) i nameštaja; i izvoz mašina i mehaničkih delova, gume i plastike i nameštaja iz Srbije sada je suočen sa poremećajem lanca snabdevanja i pad tražnje za njihovim proizvodima. Konačno, sve zemlje Zapadnog Balkana će biti pogođene i time što izvoz finalnih proizvoda u velikoj meri zavisi od italijanskog tržišta, koje je u Evropi najviše pogođeno.

Slika 5. Izvoz odabranih proizvoda, u % ukupne trgovine

Izvor: Podaci Eurostat ComExt i proračun zaposlenih Svetske banke.

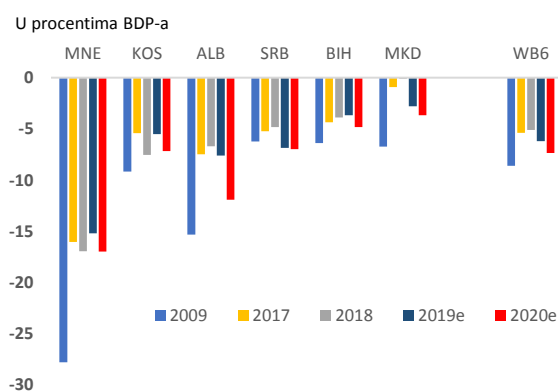
Veliki pad izvoza proizvoda iz BiH, Severne Makedonije i Srbije ublažen je sličnim padom njihovog uvoza, što je odraz relativno male domaće dodate vrednosti u izvozu iz ovog regiona. Iako će ove tri ekonomije

biti snažno pogođene krizom, negativni efekat na njihovu spoljnu poziciju može biti nešto manji nego u ostalim zemljama regiona, jer će im se smanjiti i uvoz, s obzirom da one u velikoj meri uvoze za izvoz. Sa druge strane, i njihov oporavak bi trebalo da bude lakši kada se proizvodnja ponovo pokrene a GLV, naročito u EU, ponovo budu u funkciji.

Neravnoteža spoljnotrgovinske razmene će se više povećati u Albaniji, na Kosovu i u Crnoj Gori, zemljama koje se više oslanjaju na izvoz usluga turizma

Prema projekcijama, Albanija, Kosovo i Crna Gora zabeležiće najveće povećanje deficita tekućeg računa zbog značajne zavisnosti od izvoza usluga vezanih za turizam (Slika 6). Albanija će biti najviše pogođena uz procene da će deficit tekućeg računa (DTR) dostići 12 odsto BDP-a u 2020, što je 4,3 pp više nego u 2019. Uzrok tome će biti ne samo manja zarada od turizma i posledice zemljotresa, već i manji izvoz ekstraktivne i prerađivačke industrije. Od svih zemalja zapadnog Balkana, Albanija je najviše vezana za Italiju, u koju ide više od pola albanskog izvoza. Kosovski DTR će se pogoršati zbog manjeg izvoza usluga za dijasporu i manjih doznaka, a Crna Gora je naročito pogođena padom turizma, koji čini preko 20 odsto njenog BDP-a. S obzirom na veze s regionalnim GLV-om, povećanje DTR-a Srbije, Severne Makedonije i BiH će biti nešto manje, kako će pad njihovog izvoza delom biti nadomešćen padom uvoza, jer te zemlje u velikoj meri uvoze radi izvoza u sklopu svog učešća u GLV-u. Procenjuje se da će se ukupni DTR regiona u celini povećati sa 6,2 odsto u 2019. na 7,4 odsto u 2020.

Slika 6. Bilansi tekućeg računa, 2009–2020, procena, u % BDP-a

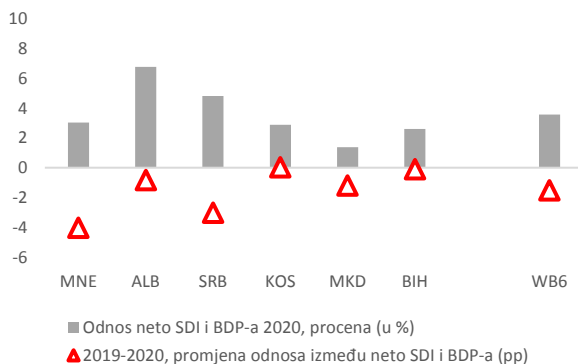

Izvor: Nacionalni organi i proračun zaposlenih Svetske banke.

Očekivani pad doznaka, kao posledica krize izazvane COVIDom-19, povećaće pritisak na DTR uzrokovan manjim izvozom. Doznake su za većinu zemalja Zapadnog Balkana bitan izvor finansiranja trgovinskog deficita. Doznake su tokom prethodnih pet godina u proseku iznosile 6,1 odsto BDP-a, te je stoga njihov doprinos ekonomijama većine zemalja regiona bio značajan. Nije verovatno da će se taj trend nastaviti u 2020: ekonomije Austrije, Nemačke, Grčke, Italije i Švajcarske, koje predstavljaju osnovne izvore doznaka, sve su pogođene krizom koju je izazvao COVID-19. Emigranti koji su izgubili posao, stoga, ne mogu više da šalju novac u zemlje porekla, a i oni koji su zadržali posao zarađuju manje jer im je radno vreme skraćeno. Procenjuje se da će u 2020. doznake u ovom regionu biti manje za 0,5 odsto BDP-a, što će imati teške posledice, jer ih primaju obično najugroženiji građani koji će sada imati manje novca na raspolaganju za potrošnju. Procenjuje se da će se doznake u BiH, na Kosovu i u Srbiji smanjiti čak i više, i to za između 0,8 i 1,1 odsto BDP-a.

Očekuje se da će strane direktne investicije (SDI) u 2020. biti za 1,5 pp manje nego u 2019, što će uticati na mogućnost zemalja da finansiraju DTR (Slika 7). Dok se šok na strani ponude za trgovinu i GLV može prevazići kako se mere suzbijanja zaraze u Evropi budu ukidale, efekti na poremećaje na strani tražnje biće trajniji. Većina SDI u regionu je odlazila u automobilsku industriju, industriju baznih metala, proizvodnju električnih uređaja i turizam – a upravo su ovi sektori najteže pogođeni na nivou celog sveta. Stoga će kompanije koje posluju u tim sektorima verovatno odlagati odluke o ulaganju, s obzirom na smanjenje prihoda zbog manje tražnje. Prema UNCTAD-u, očekuje se da će se u 2020. globalni priliv SDI smanjiti za između 5 i 15 odsto, i to na najniži nivo još od 2008-2009. Ni Zapadni Balkan nije izuzetak: Očekuje se prosečni pad SDI sa 5,1 odsto BDP-a u 2019. na 3,6 odsto u 2020, što će biti najniži nivo još od 2005. Najveći pad u odnosu na 2019. očekuje se u Crnoj Gori (4 pp), Srbiji (3 pp) i Severnoj Makedoniji (1,2 pp). U Albaniji i BiH se očekuje znatno manji pad, a na Kosovu se ne očekuje da će doći do pada. Ipak, kako se uslovi na tržištima kapitala već pooštravaju, ne sme se isključiti dalje smanjenje poverenja investitora. Pogoršanje pandemije bi moglo dodatno da poveća odliv kapitala sa tržišta u nastajanju, kao što su Zemlje zapadnog Balkana, i uspori investicije, što predstavlja ozbiljnu pretnju po Crnu Goru, Albaniju i Srbiju, koje se oslanjaju na SDI za finansiranje svojih velikih deficita tekućih računa.

Slika 7. Odnos neto SDI i BDP-a, promena u %

Izvor: Nacionalni organi i proračun zaposlenih Svetske banke.

Biće potrebno ozbiljno posvetiti pažnju platnom bilansu da se uravnoteži rastući trgovinski deficit uz niže SDI. Prethodnih godina su rastuće SDI korišćene za finansiranje DTR u ovom regionu, a u sadašnjim uslovima smanjenja SDI, finansiranje DTR-a će morati da se dopuni drugim izvorima. Kako se zemlje budu okretale sve većem finansiranju iz međunarodnih izvora, u velikoj meri od međunarodnih finansijskih institucija (naročito Evropske komisije, MMF-a i Svetske banke), to će s jedne strane olakšati pritisak na DTR, ali će s druge strane imati posledice po sveukupan spoljni dug, a naročito državni javni dug. Javni dugovi svih zemalja Zapadnog Balkana značajno su porasli u 2020: u proseku se očekuje povećanje javnog spoljnog duga za 4,7 pp BDP-a. Najveći rast se očekuje u Srbiji, 5,8 pp, i Crnoj Gori, oko 5,1 pp; raspon za ostale se kreće od 3,6 do 4,9 pp BDP-a.

Pristup slobodnoj trgovini proizvoda i usluga biće neophodan za ograničavanje neposrednog uticaja pandemije i olakšanje oporavka

Zemlje Zapadnog Balkana su već pokrenule aktivnosti radi smanjenja poremećaja transporta i trgovine proizvodima: Sekretarijat CEFTA¹ je usvojilo koncept „zelene trake“. Taj koncept je počeo da se primenjuje 13. aprila 2020. na određenim graničnim prelazima koji ispunjavaju određene uslove: Kako je

¹ CEFTA je Centralnoevropski ugovor o slobodnoj trgovini koji je potpisalo svih šest zemalja Zapadnog Balkana.

Sekretarijat najavio, „zelena traka“ je otvorena za svu robu i saobraćaj će se odvijati 24 časa dnevno, 7 dana u nedelji. Izabrani su granični prelazi gde se carinske i ostale procedure mogu najefikasnije sprovesti. Prioritet je dat osnovnim prehrambenim proizvodima, stočnoj hrani i medicinskim proizvodima, u skladu sa definicijama Svetske carinske organizacije. Lista osnovnih proizvoda se može proširivati i menjati, a mogu se dodavati i drugi granični prelazi kad ispune uslove. Koristi se Sistem elektronske razmene podataka (*System of Electronic Exchange of Data, SEED*) da bi se ubrzalo carinjenje osnovnih proizvoda. Pojedine zemlje i dalje primenjuju ranije uvedena ograničenja na određene proizvode vezane za COVID-19 (videti Tabelu 1), ali se očekuje da će te zabrane ukinuti u duhu koncepta „zelene trake“ i opredeljenosti za slobodnu trgovinu.

Tabela 1: Zabrane izvoza medicinskih i prehrambenih proizvoda

Zemlja	Prehrambeni proizvodi	Medicinski potrošni materijal	Medicinska oprema	Lekovi	Datum uvođenja	Datum ukidanja	Tip mere
Albanija	Ne	Da	Da	Da	11.3.2020.		Restriktivna
Makedonija	Da	Ne	Ne	Ne	20.3.2020.	30.4.2020.	Restriktivna
Srbija	Da	Da	Da	Ne	14.3.2020.	14.4.2020.	Restriktivna
Srbija	Ne	Ne	Ne	Da	16.3.2020.	16.4.2020.	Restriktivna
Srbija	Da	Da	Ne	Ne	17.3.2020.	14.4.2020.	Restriktivna
Srbija	Ne	Da	Ne	Ne	17.3.2020.		Liberalizaciona
Srbija	Da	Da	Ne	Ne	21.3.2020.		Liberalizaciona
Srbija	Da	No	Ne	Ne	24.3.2020.	14.4.2020.	Restriktivna
Srbija	Da	Da	Ne	Ne	27.3.2020.		Liberalizaciona

Izvor: STO i vlade država.

Mere za pojednostavljenje trgovinskih procedura i olakšanje prekogranične trgovine nužne su za smanjenje uticaja krize i pružanje podrške za oporavak. Održavanje transportnih i logističkih usluga duž glavnih koridora biće od ključnog značaja za kontinuiran pristup osnovnim proizvodima i uslugama. Biće potrebno jačanje sporazuma o tranzitu, ubrzanje kretanja medicinskih proizvoda vezanih za pandemiju i prehrambenih i energetskih proizvoda duž koridora i sprovođenje adekvatnih zdravstvenih kontrola, što će sve predstavljati srednjoročnu dopunu reformama trgovinske politike i merama za olakšanje trgovine. Trgovinske politike, kao što je smanjenje carina, i ostale mere olakšanja prelaska granice mogu da ublaže neposredne poremećaje uzrokovane pandemijom.

Neposredne politike za olakšanje trgovine, upravljanje rizikom i olakšanje protoka osnovnih medicinskih proizvoda:

- **ukidanje carina na osnovne medicinske/sanitarne proizvode.** Pojednostavljenje procesa dobijanja dozvola za medicinske proizvode i razmatranje liberalizacije trgovine uslugama vezanim za zdravstvo da bi se zemljama pomoglo da prevaziđu krizu i smanjio pritisak na domaće zdravstvene usluge;
- **razmatranje smanjenje uvoznih i izvoznih dažbina,** a naročito carina na prehrambene i ostale osnovne proizvode, u sklopu programa pružanja podrške za prihode domaćinstava i privrednih subjekata;
- **smanjenje carina za medicinske i prehrambene proizvode** kao podrška potrošnji neophodnih proizvoda i ograničavanje negativnih uticaja na najsiromašnije; i

- **usvajanje mera za olakšanje sigurne prekogranične trgovine, naročito osiguranje protoka osnovnih medicinskih i prehrambenih proizvoda i obezbeđenje kontinuiteta poslovanja u celini:** (1) zaštitom osoblja na prvoj liniji na granicama; (2) davanjem prioriteta obradi hitnih pošiljki pomoći na osnovu procene rizika; (3) pružanjem podrške za intenzivniju primenu upravljanja rizikom da bi se olakšalo kretanje pošiljki niskog rizika i smanjilo zadržavanje pošiljki i zaustavljanje trgovinskih tokova.

Neposredne politike za olakšanje pritiska na izvoznike i uvoznike:

- smanjenje poreskog i administrativnog opterećenja uvoznika i izvoznika;
- davanje prioriteta obradi hitnih pošiljki pomoći na osnovu procene rizika; i
- pružanje podrške za intenzivniju primenu upravljanja rizikom da bi se olakšalo kretanje pošiljki niskog rizika i smanjilo zadržavanje pošiljki i zaustavljanje trgovinskih tokova.

Kada neposredni odgovor na krizu pređe u fazu oporavka, treba razmotriti srednjoročne politike, kao što su:

- podsticanje saradnje između unutrašnjih i vanjskih graničnih agencija u cilju olakšanja trgovine zasnovane na principima ekvivalentnosti, međusobnog priznavanja i ekvivalentnih sistema; i
- transparentnost mera i graničnih postupaka tako da špediteri i trgovci mogu da predvide sa kojim se problemima mogu suočiti i shodno tome upravljati trgovinskim tokovima; i
- brza analiza i otklanjanje svih dvostrukih ili nepotrebnih procesa (zahtevi za dostavljanjem dokumentacije, licenciranjem itd.) koji nisu neophodni i koji mogu otežati kretanje kritičnih i kvarljivih proizvoda.